

INNA RODIONOVA, OKSANA SHAPIRENKO
Mykolaiv

**TOPOS OF THE CITY AS A UNIVERSAL MOTIVE
AND SPATIAL CATEGORY IN THE NOVEL OF NATALI GURNITSKY
"MELODY COFFEE IN THE CARDAMON TONALITY"**

In the article, the city topos in N. Gurnitskaya's novel "The melody of coffee in cardamom's tonality" in the spiritual and cultural dimension was considered. The stylistic potential of the work is analyzed as an element of the urban continuum of the city of Lviv.

Key words: topos, urbanistics, cultural code, godonimy, agoronimy, oronyms, dialectic.

ИННА РОДИОНОВА, ОКСАНА ШАПИРЕНКО
г. Николаев

**ТОПОС ГОРОДА КАК УНИВЕРСАЛЬНЫЙ МОТИВ
И ПРОСТРАНСТВЕННАЯ КАТЕГОРИЯ В РОМАНЕ НАТАЛЬИ ГУРНИЦКОЙ
«МЕЛОДИЯ КОФЕ В ТОНАЛЬНОСТИ КАРДАМОНА»**

В статье рассмотрен топос города в романе Н. Гурницкой «Мелодия кофе в тональности кардамона» в духовно-культурном измерении. Проанализирован стилистический потенциал произведения как элемент урбанистического континуума города Льва.

Ключевые слова: топос, урбанистика, культурный код, годонимы, агоронимы, оронимы, диалектизмы.

Стаття надійшла до редколегії 01.04.2018

УДК 821.161.2.09

ОКСАНА САВЕНКО

м. Житомир

brv1953@ukr.net

ВЕЛИКОДНІ ВІРШІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

У статті на прикладі деяких віршів зі збірки «Сад божественних пісень» Григорія Сковороди розкрито художнє осмислення поетом однієї з головних подій в історії християнства – Воскресіння Христового. Автор вдається до біблійних цитат, алюзій, ремінісценцій, трансформуючи великодній сюжет у новаторські образи та мотиви, притаманні його творчій манері. Звернувшись до великодньої тематики, Сковорода виявив свою прихильність до літературних традицій, які склалися на той час в українському письменстві.

Ключові слова: Воскресіння Христове, художньо-літературна трансформація, цитата, алюзія, ремінісценція, алегорія, символ.

Донедавна у наукових студіях про поезію Григорія Сковороди (1722–1794) домінував розгляд його філософських та соціально-побутових віршів. З ідеологічних міркувань замовчувалося, з яких «зерен» постав «Сад божественних пісень», у дусі атеїстичного світогляду підносилася думка про негативне ставлення Сковороди до Біблії. Дослідники творчої спадщини філософа і поета останнім часом неспростовно довели специфіку його «барокового богомислення» [5], та й сам Сковорода у повній назві віршової збірки, створеної протягом 1757 – 1785 років, однознач-

но вказував на джерело своїх віршів: «Сад божественных пѣсней, прозябшій из зерн Священнаго Писанія». Крім «пісень» світського характеру, яких тут не так і багато, у ній розміщено вірші, приурочені Різдву та Великодню, що було традиційним для української поезії XVII–XVIII ст. Особливе місце займає тут великодня тема, яка і буде розглянута у цій статті, щоб повніше представити багатогранність поетичних творів Григорія Сковороди.

Воскресінню Христовому присвячена «Пісня 7-а», на що вказує й епіграф – цитата з

Матвія: «Единонадесять ученицы идоша в Галилею на гору, тамо же повелѣ им Исус». Сталося це вже тоді, коли Ісус воскрес і почав являтися своїм учням, повчаючи і наставляючи їх. Автор вірша уявляє себе серед тих учнів, відчуває в собі любов Христа, наче «дивный пламень», і ладний усе перебороти заради цього відчуття:

Пусть весь мір отбѣжит!

Я буду в тебѣ жить, о Исусе! [2, 38]

Ця готовність ліричного героя повністю віддатися животворній вселюдській любові, яка струменить від Христа, породжує екзальтацію, виражену у схвильованих словах: «Веди мене с тобою в горній путь на крест». У розумінні Сковороди «горній путь» – дорога до себе, яку слід здолати у труднощах і стражданнях, але вона є сенсом людського життя. У «Пісні 2-й» поет, протиставляючи гори «земляним містам» (це профанний, марний простір), малює ідилічну картину кінцевої мети «горнього путі»: на горах «правда живет свята», там «покой, тишина од вѣчних царствует лѣт». Смысл «горнього путі» – «даби ти виспрѣ возлетѣл», тобто рух угору, який мислиться поетом хоч і важким, проте єдиним, аби залишити «земни печали и суетность мірских дѣл», – так розгортається алегорія «горнього путі» [2, 35]. «Рад я жить над горою, – заявляє поет, відкидаючи земну марноту: – Брошу долню персть».

Парадоксально звучить рядки: «Смерть твоя – мнѣ живот, / Желчь Твоя – сластей род, о Исусе!». Але в цьому парадоксі, побудованому у вірші на антитезі, є свій животворний смысл: смертна жертва Христа відкрила шлях до праведного життя багатьом людям, а його смертна мука очистила від гріховної скверни. Цей парадоксальний ряд, що містить алюзії на великодній сюжет, продовжено: «Язвы Твои суровы – то моя печать, / Вѣнец мнѣ Твой терновый – славы благодать». Поет вдається до алегорії, взятої із побутового життя селян, щоб увиразнити думку про нескінченну діалектику переходів зі старого у нове:

Зерно пшенично в нивах естли согніет,

Внѣшность естли нежива, нов плод
внутрь цвѣтет [2, 38].

Сковорода вбачав можливість духовних перетворень передусім у людській душі

(«внутрѣ»), і ці перетворення інспіруються зовні, як-от розп'яття тіла Христа. Ліричний герой готовий бути розп'ятим, як Ісус («сраспи мое тѣло, спригвозди на крест»), аби піднятися душею до Христової віри: «Пусть буду звнѣ не цѣлой, дабы внутрь воскрес. / Пусть внѣшний мой изсхнет, / Да новый внутрь цвѣтет» [2, 38 – 39].

Ідея «внутрішньої людини» у філософії Сковороди спирається на вчення про *видиму* і *невидиму* суть природи. Видиме філософ окреслює як матерію, як тінь природи невидимої, під якою розуміє суть видимого. «Видиме й невидиме поєднано в будь-якій речі так, як людська та Божа природи в Христі, – зазначав Л. Ушкалов, – тож суть цього поєднання можна описати лише за допомогою парадоксальних термінів христологічного догмату. Діалектика матерії та форми постає тут перманентним актом *creation ex nihilo* [творення з нічого], тобто безконечним процесом з'яви речей (...) Така онтологічна модель – платонівська. Тим часом платонічний універсалізм метафізики Сковороди наскрізь пройнятий духовним досвідом християнства» [4, 37].

Ще один символ Христа зринає у цьому вірші: «О новый мой Адаме!». Чимало різдвяних та великодніх творів XVII–XVIII ст. розпочиналися згадкою про гріхопадіння перших людей Адама і Єви, оскільки народження, смерть, воскресіння і визволення грішників із пекла Ісусом Христом – «милість божа», про яку ще раз нагадувалося вірянам. Та й апокрифічна легенда про те, що хрест, на якому розп'яли Ісуса, стояв на черепі Адама (до речі, Голгофа означає «Череповище»), символізуючи зв'язок старого і нового часів. Можливо, Сковорода покладався, мовлячи про Адама, на висловлювання із Біблії: «Адам, – каже апостол Павло, – є образ майбутнього» (Послання Павла до римлян, 5:14), тобто Ісуса Христа. У Першому посланні до коринфян Павло стверджує: «Перша людина – з землі, земна, друга людина – із неба Господь» (15:47); «Так, як в Адамі вмирають усі, так само в Христі всі оживуть» (15:22).

«Пісня 8-а» також приурочена Воскресінню Христовому. Епіграфом («зерном») до твору є посилення на пророка Захарія («Бѣжите на горы!» – 14:15), пророка Іони

(«Востани, спяй!» – 1:6) та пророка Ісайї («Покой даст Бог на горѣ сей – 25:10).

Образ гори, задекларований в епіграфі, тут асоціюється з горою Голгофою, де було розп'ято Ісуса Христа. Саме стражданням Спасителя і відведена основна увага поета, який, ідучи за традиціями пасійної (лат. *passio* – страждання) літератури, творить свій вірш про муки Христа. Він їх зображує рельєфно, оперуючи образами, запозиченими із євангельського сюжету: «Объяли вокруг раны смертоносны», «Бодет утробу терн болѣзни твердый», «А жажда жжет внутрь, насыщена гадом и всяким ядом» [2, 39]. До авторських інтенцій належить образ загальної атмосфери, яка запанувала на Голгофі під час розп'яття Ісуса: «Найде страх и тма. Ах година люта!». Страту Христа ліричний герой переживає як власну трагедію: «Скорбна душа мнѣ, скорбна даже к смерти».

У контексті цієї «пісні» не зовсім яким видається образ оленя, який мчить напиться у гори: «Так африканській страждает елень скорый; / От птиц быстрѣ пить спѣшит на горы». Не тільки у цьому творі, а й у філософських діалогах Сковорода неодноразово звертався до образу оленя, який скаче в гори до чистих джерел. У міфах давнього часу олень був символом сонячного божества, у християнських творах та легендах іноді вважався символом Христа. Поширеним було його зображення на візантійських мініатюрах та у житіях святих [3, 56–118]. Думається, що у творі Сковорода образ оленя символізує авторське «я», яке прагне вирватися зі страждань на Голгофі, які щоразу переживаються при згадці про муку Христову, і торкнутися цілющих джерел Учителя, тож знову зринає алегорія «горнього путі», наявна у «Пісні 7-й».

Водночас ліричний герой не прагне піднятися на якісь інші гори, а саме на Голгофу, де і є оті цілющі джерела: «Я на Голгофу поскорій поспѣю, / Там висит врач мой меж двою злодѣю». Це – ремінісценція із євангельських канонічних текстів, де сповіщається, що Ісус був розп'ятий поміж двома злодіями (Матвій, 22:38; Марко, 15:32; Лука, 23:39-43; Іоанн, 19:18). Інша ремінісценція вказує на те, «Іоанн здѣ при крестѣ рыдаєт! Крест

лобызает». Про присутність на страті учня Христа Іоанна йдеться лише в Євангелії від Іоанна, однак його ридання і цілування хреста – домисел Сковорода, оскільки в Євангелії лише сказано, що Ісус довірив учневі опікуватися своєю матір'ю. Проте важливим моментом у вірші є визнання Христа лікарем («врач»), що конотується у завершальній строфі: «Дажь спасительну мнѣ цѣлбу в сей страсти, / Не дажь вѣк пасти». «Врач – Спаситель» – художня паралель, яка відкрилася не лише Григорію Сковороді. Вперше слово «Спаситель» вжите Лукою (2:11) та Іоанном (4:42), і тлумачення цього слова (власне, переклад із єврейської мови імені Ісус) викладене у Матвія: ангел уві сні провістив Йосипові, що Марія «вродить Сина, ти ж даси йому ймення Ісус, бо спасе Він людей своїх від їхніх гріхів» (1:21). Слово «врач» (лікар, цілитель) перший раз згадується у Книзі Буття: «І звелів Йосип рабам своїм лікарям забальзамувати його батька» (50:2). У Біблії є чимало вказівок на мистецтво лікування хвороб, особливо схвально говорить про лікарів у Книзі Ісуса, сина Сірахового (38:1-18). Образного, переносного значення набуває це поняття у євангельському тексті, зокрема Матвій передає слова Ісуса, сказані фарисеям, котрі запитали «Чому то Вчитель наш їсть з митниками та грішниками?»; «А він це почув і сказав: “Лікаря потребують не здорові, а слабі (...) Бо я не прийшов кликати праведних, але грішників до покаяння”» (9:10-13). Приблизно у такому значенні тлумачить лікарство Лука, зображуючи, як Ісус прибув до Назарету, але його холодно прийняли земляки, не вірячи його проповіді. Тоді він мовив знамениту фразу: «Лікарю, уздоров самого себе!» (4:23), маючи на увазі духовне здоров'я тих, хто живе в Назареті.

У Сковорода, звичайно, паралель «Врач – Спаситель» має символічне значення, ближче до християнської традиції, однак поет у своєму вірші увиразнює і конкретизує потребу своєї душі: зцілитися, очиститися через катарсис, що стався через уявне перебування під хрестом із розп'ятим Ісусом на Голгофі; зміцнити свою віру, щоб не впасти у житті і витримати усі випробування, як витримав їх Син Божий.

Ремінісценцією на канонічні євангельські тексти можна вважати «Пісню 15-у» Григорія Сковороди, хоч і ній ідеться про Велику суботу, тобто день між фізичною смертю Ісуса («Страсною п'ятницею») і неділею, коли зранку мироносиці не виявили у гробниці тіло Христа, а ангел сповістив їм, що Христос воскрес. Матвій та Марко обходяться лаконічним повідомленням «як минула субота», а Лука зазначив, що мироносиці увечері в п'ятницю «наготували пахоців і мира, а в суботу, за заповіддю, спочивали» (23:56). «За заповіддю» – то мається на увазі звичай юдеїв облишати будь-яку роботу у суботу, присвячуючи цей день встановленому Богом спокою: «А день сьомий [субота в юдеїв вважалася сьомим днем у тижні, а неділя, коли воскрес Ісус, першим] – субота для Господа, Бога твого: не роби жодної праці ти й син твій, та дочка твоя, раб твій та невілница твоя, і худоба твоя, і прихोцько твій, що в брамах твоїх» (Вихід, 20:10). Так що субота у євангеліях залишилася порожньою, без усяких справ, що спонукало Сковороду порозмірковувати про цей день: яким він міг бути – між смертю та воскресінням.

Уява поета малює картину, яка нікому із земних та смертних ніколи не відкривалася: «Лежиш в гробу, празднуєш суботу» [2, 46]. Як відомо, наприклад, із Євангелія від Матвія, Йосип з Ариматеї випросив у Пілата мертве тіло Ісусове, «обгорнув його плащаницею чистою і поклав його в гробі новому своїм, що був витесав у скелі» (27:59-60). Оскільки «до дверей гробових привалив він великого каменя», то ніхто не міг покійника побачити ні вночі, ні в суботу, крім, звичайно, поетової уяви. «Празднуєш субботу» – це в жодному разі не вказівка на «святкування» (в сучасному розумінні), бо це слово означає «вільний, марний, порожній, зайвий», тож суботній день – вільний від роботи, однак Сковорода вважав, що Ісус до цього мав «труд тяжкий», зрошений «кровавим потом», натякаючи таким чином на його

страждання і криваві муки в останні дні земного життя, яке завершилося розп'яттям на Голгофі. Тепер «князь никоих дїл не імїет», облишивши земні справи, бо став «князем сего міра, что всїми владїет». Поет веде мову про те, називаючи Ісуса традиційним на Русі титулом «князь», що Син Божий у суботу невидимо перейшов у новий вимір існування – вічного і славного, сповненого великої любові до звичайної людини. Ісуса названо ще й «сином Давидовим» (це рефрен у «пісні», заключний рядок строфи). Таке найменування може видатися некоректним, однак Сковорода, очевидно, дуже уважно читав першу главу Матвієвого Євангелія, яка називається, за першими рядками, «книгою родоводу Ісуса Христа, сина Давидового». У цій главі родовід Ісуса виводиться від Авраама і доходить до Якова, котрий «породив Йосипа, мужа Марії, що в неї родився Ісус, званий Христос» (1:1:16). Лука уточнює, що через перепис населення Йосип пішов з вагітною Марією із Галілеї, міста Назарета, «до Юдеї, до міста Давидового, що зветься Віфлеєм, бо походив із дому та з роду Давидового, щоб йому записатись з Марією, із ним зарученою» (2:4-5). Але, ясна річ, «син Давидів» у Сковороди – символічний образ, який вказує на древність роду Ісусового, та водночас підкреслює, що він започаткував «новый род побїды», до якого прагне примкнути і сам автор, наслідуючи Христа: «Дажь мнї ходить в Твої слїды», «убій тїлесну и во мнї работу! / Дажь мнї с Тобою праздновать суботу».

Звернувшись до великодньої тематики, Сковорода виявив свою прихильність до літературних традицій, які склалися на той час в українському письменстві. Водночас йому вдалося не тільки глибше і проникливіше, лірично пережити вікопомну подію, що сталася на Голгофі, а й надати їй особистісного звучання, опертого на індивідуальну світоглядну та художню манеру поетичного мистецтва.

Список використаних джерел

1. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й нового заповіту із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена. Київ, 1993, 867 с.
2. Сковорода Григорій. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Упоряд. і прим. І.В. Іваньо. Київ: Наук. думка, 1983, 540 с.

3. Сумцов Н. Культурные переживания. Олень в произведениях народной словесности и искусства // *Киевская старина*, 1889, Кн. 1, с. 56 – 118.
4. Ушкалов Л. Сковорода та інші: Причинки до історії української літератури. Київ: Факт, 2007, 520 с.
5. Ушкалов Л. Українське барокове богомислення. *Сім етюдів про Григорія Сковороду*. Харків: Акта, 2001, 218 с.

References

1. Biblia, abo Knyhy Sviatoho Pysma Staroho i Novoho zapovitu iz movy davnoi evreiskoi ta hretskoi na ukrainsku perekladena. Kyiv, 1993, 867 s.
2. Skovoroda Hryhorii. Pisni. Baiky. Dialohy. Traktaty. Provy pereklady. Lysty / *Vporiad. i prim. I.V. Ivanio*. Kyiv: Nauk dumka, 1983, 540 s.
3. Sumtsov N. Kulturnie perezhivanyia. Olen v proyzvedenyiah narodnoi slovesnosti y ysskustva // *Kyevskaia staryna*, 1889, kn. 1, s. 56 – 118.
4. Ushkalov L. Skovoroda ta inshy prychnyky do istorii ukrainskoi lyteratury. Kyiv: Fakt, 2007, 520 s.
5. Ushkalov L. Ukrainske barokove bohomyslennia. *Sim etyudiv pro Hryhoriia Skovorodu*. Kharkiv: Akta, 2001, 218 s.

ОКСАНА САВЕНКО

Zhytomyr

EASTER POEMS BY GRYHORIIY SKOVORODA

In the article on the example of some poems from the collection " Garden of divine songs" of Gryhoriy Skovorody explores artistic interpretation of the poet, one of the main events in the history of Christianity – the resurrection of Christ. The author resorts to biblical quotations, allusions, reminiscences, transforming Easter story in innovation image and motives inherent in his creative manner.

Turning to Eater Skovoroda found their commitment to the literary traditions that prevailed at that time in Ukrainian writing.

Key words: artistic and literary transformation, quote, allegory, allusion, symbol, reminiscence.

ОКСАНА САВЕНКО

г. Житомир

ВОСКРЕСЕНСКИЕ СТИХОТВОРЕНИЯ ГРИГОРИЯ СКОВОРОДЫ

В статье на примере некоторых стихотворений из сборника «Сад божественных песней» Григория Сковороды раскрыто художественное осмысление поэтом одного из главных событий в истории христианства – Воскресения Господнего. Автор прибегает к библейским цитатам, аллюзиям, реминисценциям, трансформируя воскресенский сюжет в новаторские образы и мотивы, присущие его творческой манере. Обратившись к воскресенской тематике, Сковорода показал свою приверженность к литературным традициям, которые сложились на то время в украинской литературе.

Ключевые слова: Воскресение Христово, художественно-литературная трансформация, цитата, аллюзия, реминисценция, аллегория, символ.

Стаття надійшла до редколегії 29.03.2018